

3. Єрмоленко С. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Єрмоленко, С. Бирик, О. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1986. – 246 с.
5. Кусько Е. Я. Лексико-синтаксические средства языковой характеристики персонажей в романах А. Шаррера: дис. ... канд. филол. наук / Е. Я. Кусько. – Львов, 1969. – 348 с.
6. Левченко К. І. Ключові поняття мовленнєвого портрета автора інтернет-щоденника / К. І. Левченко // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць / ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Випуск 24. – С. 123–128.
7. Мала філологічна енциклопедія / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 462 с.
8. Марчук Л. М. Мовні засоби створення портрета в жіночій прозі Галини Тарасюк / Л. М. Марчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки: Випуск 18. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйніцький, 2009 – С. 3–7.
9. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 360–361.

Анотація

Шевчук З. С. Схема опису мовного портрета жінки.

У статті проаналізовано поняття мовного портрета, основні напрямки його вивчення. Зроблено спробу формулювання підходу до опису мовного портрета жінки в контексті аналізу мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, мовний портрет, лінгвоперсонологія, оцінка.

Аннотация

Шевчук З. С. Схема описания языкового портрета женщины.

В статье анализируется понятие языкового портрета, основные направления его изучения. Сделано попытку формулирования подхода к описанию языкового портрета женщины в контексте анализа языковой личности.

Ключевые слова: языковая личность, языковой портрет, лингвоперсонология, оценка.

Summary

Shevchuk Z. S. Scheme describing linguistic portrait of woman.

Linguistic portrait notion, the main areas of its investigation are analyzed in the article. An attempt of an approach's formulation to the women's linguistic portrait description in the analysis of linguistic identity is made.

Key words: linguistic identity, linguistic portrait, lingvopersonology, evaluation.

УДК 811.161.2:398

Шуляк С. А.

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ЛЕКСЕМИ ДУША І ДУХ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Антропоцентричний підхід до пізнання світу передбачає оцінку культурних фактів з позицій носія культури, тому магія – це певний світогляд, світовідчуття, певний спосіб співжиття зі світом, це переживання життя, образно-емоційне сприйняття й відображення довкілля (у слові, танці, малюнку тощо), зароджене в надрах первісного світогляду [7, с. 51]. Духовні і матеріальні цінності багатьох поколінь яскраво виражені у фольклорі. У центрі магічної свідомості лежить переконання в тому, що все залежить від усього, що існує всезагальний взаємозв'язок, який і є основним принципом

світобудови [3, с. 17]. В основі замовляння як вербальної магії лежав інтуїтивно, творчо відкритий психофізіологічний феномен, згідно з яким слово здатне змінювати процеси, що відбуваються в організмі людини і світу [3, с. 12]. Тому вивчення лексики замовлянь має особливе значення для розкриття духовного потенціалу людини.

Вивченню замовлянь значну увагу приділяють А. А. Астахова, В. Ф. Вакуленко, М. Г. Василенко, В. І. Кузьменко, О. В. Лабашук, О. В. Масло, М. О. Новиков, О. А. Остроушко, С. П. Павлюк, В. П. Петров, О. І. Потапенко, О. Є. Руснак, О. Ф. Свиридов, О. А. Соляр, О. Є. Хомік та інші мовознавці.

О. А. Остроушко зазначає, що кожне слово-назва в замовляннях – символічне: вагомою є його денотативна співвіднесеність не тільки й не стільки з об'єктивною реальністю, із докільям, скільки з реальністю модельованою, з тією картиною світу, яка будується й репрезентується всією сукупністю заговірних (та й інших) магічних текстів [7, с. 57]. Магічно-образне, символічне значення окремих слів виявляється лише в межах контексту: магічна предикація реалізується у своєрідній синтагматичній структурі слів, завдяки чому останні виявляють значні зміни денотативного й сигніфікативного елементів значення і таким чином твориться й відтворюється магічна реальність [7, с. 74–75].

М. В. Скаб та М. С. Скаб, досліджуючи функціонування слова *душа* в українському фольклорі, доводять, що в легендах, переказах переважає значення „безсмертна основа в людині”, а в піснях, особливо ліричних, – „внутрішній психічний стан людини”, тобто частотність уживання різних значень цієї лексеми у фольклорі не відповідає фіксації її у „Словнику української мови” [9, с. 10].

Функціонування лексем *душа* і *дух* у текстах українських замовлянь потребує детального дослідження. Саме це і є метою статті. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати своєрідність семантики лексем *душа* і *дух*; визначити домінуючі епітети щодо вказаних вище слів; дослідити позитивний і негативний полюси прикметників, що функціонують у текстах українських замовлянь на позначення досліджуваної лексики.

„Великий тлумачний словник сучасної української мови” визначає *душу* як: 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. *розм.* Про людину (найчастіше за визначення кількості). 4. *перен.*, чого. Основне в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї [1, с. 252].

У молитві проти заклинання спостерігаємо тісний взаємозв'язок між духовним і матеріальним (*душа – тіло*): *Господи Боже! Прийми молитву в цей час, яко сам себе приймаєш, **душу просвіти, тіло очисти** від всякої хвороби, як сам святий* [4, с. 26].

Лексема *душа* функціонує в текстах українських замовлянь переважно релігійного змісту і має значення „безсмертної нематеріальної основи в людині, що становить суть її життя” [1, с. 252]. *Душа* має вагоме значення, тому в ангела-хранителя просять берегти та врятувати її, як-от: *Гангеле-хранителю, **храни душу, тіло і мене грішного. Гангеле-спасителю, спаси душу, тіло і мене грішного*** [4, с. 318].

Зазвичай злі дії чи думки, спрямовані на людину, „засмічують” її душу, тому в багатьох замовляннях яскраво виражений мотив очищення *душі*, наприклад: *Господу Богу помолюся, Пречистій поклонюся. Київські печерські святиє! Небеськіє! **Очистіть душу Панаса*** (ім'я того, кому шепчеться вода) *од буйного вітру, злого чоловіка, лихого раба* [4, с. 50].

У замовлянні ружі спостерігаємо ототожнення людини і *душі*: *А коли задувають половінь, то каже: – Я не половінь гашиу, ай ружу. А як ся гасит свічка, як ся гасит свічка, так би я вгасила ружу від хрещеної та пороженої **душі*** (скаже тоді хворого ім'я). *Амінь* [4, с. 169].

Душею може бути наділена не тільки людина, а й хвороба, як-от: *Икавка, икавка, неси свою душу на колючу грушу* [4, с. 183]. У подібних текстах хворобу розглядають як рухливу й абстрактну субстанцію, якій можна запропонувати інше місце перебування, вислати тощо [3, с. 21]. Зазначимо, що слово *душа* часто функціонує зі словом *груша*. Це пов'язано не тільки зі співзвучністю слів, а й з тим, що це дерево „оповите таємницею” [10, с. 140], становить „символ світотворення (його темної частини)” [10, с. 139].

Хвороба також має *душу* і в замовляннях: *Йди собі на жидівське кладовище, там ходить чорна кобила і лоша – то буде твоя душа!* [3, с. 40]. На цьому прикладі спостерігаємо перенесення *душі* хвороби на інші об'єкти – кобилу і лоша. Епітет *чорна* вказує на негативну оцінку, пор.: *чорна душа*.

Душа – це місце, де може перебувати хвороба, так само як і вона перебуває в руках, ногах, тілі, як-от: *Йду до молитвеного раба Божого (ім'я хворого) одроблять, пристрїт, уроки, посмішку і переляк скидять, із рук, із ніг, із тіла, із душі, із крові, із семидесяти суставів викачують!* [3, с. 45–46].

У текстах українських замовлянь лексема *душа* має також значення „внутрішній психічний світ людини” [1, с. 252], як-от: *У вухах не трїцати, очей не заслоняти, голови не ломити, душі не в'ялити!* [3, с. 47], де словосполучення *душі не в'ялити* означає *не завдавати шкоди душі*.

Перед з'ясуванням специфіки функціонування лексеми *дух* у замовляннях звернемося до словника, який визначає *дух* як: 1. Психічний стан, загальне внутрішнє спрямування, свідомість. 2. Моральна сила людини, суспільства. 3. Основний напрям, характер, зміст чого-небудь. 4. За міфологічними та релігійними віруваннями – добра або зла надприродна істота, що впливає на життя природи і людини. У християнстві – третя особа Святої трїйці. 5. За релігійними віруваннями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що відрізняє її від тварини; душа. 6. Процес дихання. 7. Повітря; тепле, жарке повітря. 8. Запах (приємний або неприємний) [2, с. 147].

Яскравим прикладом значення *духу* як процесу дихання є такий текст замовляння: *Не я тебе вимовляю, Господа Бога призиваю, не своїм духом дихаю, Божим духом дихаю* [4, с. 151]. Словосполучення *духом дихаю* поєднує слова одного значення, що підсилює важливість сказаного.

Лексема *дух* засвідчена в текстах, побудованих за принципом магічної аналогії, що виражається в паралелістичних формулах: *Як Дух розходиться, щоб усе лихо розійшлося* [4, с. 151]. На цьому прикладі спостерігаємо значення лексеми *дух* – „повітря”, що означає: *дух* розходиться так, як розходиться повітря (тепле, жарке), не залишаючи слїду. Так само має розійтися все лихо.

У заперечній конструкції *Не мій дух – Господній Дух. Не мої слова – Господа Бога слова. Я із річчю – Бог із поміччю* [4, с. 182] слово *дух* ужито із прикметником на позначення релігійної сфери.

У замовлянні *В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духу. Амінь. Стоїть груша на полі, на тїй груші сидить аспидниця...* [4, с. 289] лексема *дух* уживається у словосполученні християнської тематики і має значення третьої особи Святої Трїйці. Сполучення *Божий Дух* виступає елементом, що забезпечує вимовляння, визивання, заклинання хвороби, напр.: *То не я вимовляю, то не я визиваю, то не я заклинаю – Божя Мати Божим Духом, Божими словами, а моїми устами з своїми учениками на пущі, на ліса, на озера, на болота, на синє море тебе посилають од ниньки до віку. Амінь* [4, с. 305].

Цікавими є замовляння, в якому лексема *дух* набуває значення „життя”, пор.: *передаю я тобі дух свій і передаю я тобі життя своє*, наприклад: *Сохрани мене, Господи, од всякого зла. В руки твої, Господи, Господи Сусе Христе, Сине Божий мій, передаю я тобі дух свій* [4, с. 318]; *Господи, Боже мій, передаю дух свій, Ти ж мене помилуй, пошли ніченьку спокійну* [4, с. 333].

У значенні злої надприродної істоти, що впливає на життя природи і людини, лексема *дух* виступає в такому замовлянні: *А за тою рікою або ж упир, або відьма, або злий дух є* [4, с. 318],

вступаючи в синонімічні відношення з лексемами *упир, відьма*, які є частиною недоброчливого до людини світу. Саме в цьому тексті епітет *злий* визначає негативну конотацію лексеми *дух*. Такого ж значення набуває досліджувана нами лексема в наступних рядках: *Бо коло мене на варті три святих стоїть: еден – Архіїл, другий – Гавріїл, третій – Георгій Побідоносець. Вони з голими мечами стоять, нечестивим духам, живуцим врагам голови стинають* [4, с. 319]. Це замовляння, в якому протиставляються два полюси: позитивний: святі *Архіїл, Гавріїл, Георгій Побідоносець* і негативний: *нечестиві духи, вороги*.

З тексту замовляння, як-от: *Оце лихо каменем прикладем і злого духа з (ім'я) вишлем!* [3, с. 42] зрозуміло, що *злий дух* може потрапити до людини і призвести до лиха, тому його обов'язково потрібно позбутися, знищити, вислати.

Трапляються замовляння, у текстах яких функціонують, поряд з лексемою *дух*, і *душа*, причому *дух* з означенням *злий*, а лексема *душа* має позитивне значення, напр.: *Щоб ці вороги, і злі духи, і тяжкі вороги не могли ні сідати, ні вставати, ні лягати, до душі, до тіла права не мати* [4, с. 319].

Отже, у текстах українських замовлянь лексеми *душа* і *дух* розрізняються в позитивному (*хрещена душа, свій дух, Божий Дух, Святий Дух*) та негативному (*злий дух, нечестивий дух*) значеннях. Досліджені конструкції мають у своєму складі висловлювання з присудками „просвіти”, „храни”, „спаси”, „очисти”, „неси”, „розходиться”.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: від А до Я / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : БАО, 2008. – 704 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
3. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
4. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
5. Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора: тезисы и предварительные материалы к симпозиуму / ред. кол.: Вяч. Вс. Иванов, В. П. Нерознак, Т. Н. Свешникова, Н. И. Толстой, В. Н. Топоров. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики, 1988. – Т. 1. – 204 с.
6. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. – (Серія „Народна творчість”. – Книга 9).
7. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. А. Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 201 с.
8. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. – К. : Вид-во „Бібліотека українця”, 1998. – 103 с.
9. Скаб М. В. Функціонування лексеми душа в українському фольклорі / М. В. Скаб, М. С. Скаб // Мова та стиль українського фольклору: збірник наукових праць / ред. кол.: Ю. О. Карпенко (відп. ред.) та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 5–11.
10. Українські символи / за ред. М. К. Дмитренка. – К., 1994. – 141 с.

Анотація

Шуляк С. А. Лексеми *душа* і *дух* в текстах українських замовлянь.

У статті проаналізовано семантику лексем *дух* і *душа*. Визначено домінуючі епітети та досліджено позитивний і негативний полюси прикметників, що функціонують у текстах українських замовлянь на позначення досліджуваної лексики.

Ключові слова: замовляння, лексема, семантика, текст, епітет.

Аннотация

Шуляк С. А. Лексеми *душа* и *дух* в текстах украинских заклинаний.

В статье проанализирована семантика лексем *дух* и *душа*. Обозначены доминирующие эпитеты и исследованы позитивные и негативные полюса прилагательных, функционирующих в текстах украинских заклинаний на обозначение исследуемой лексики.

Ключевые слова: заклинания, лексема, семантика, текст, эпитет.

Summary

Shuliak S. A. Lexemes soul and spirit in the texts of Ukrainian spells.

The article analyzes the semantics of lexemes spirit and soul. The main epithets are defined; and positive and negative poles of adjectives functioning in the texts of Ukrainian spells for denoting the vocabulary are investigated.

Key words: spells, lexeme, semantics, text, epithet.

УДК: 811.161.2: 81'44

Янчишин А. М.

Хмельницький національний університет

СТРУКТУРА, МОТИВАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОВАРОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВЛАСНИХ НАЗВ ВІТЧИЗНЯНИХ ТЕЛЕВІЗОРІВ)

Лінгвістичний інтерес до власних назв побутових товарів збільшується з року в рік, оскільки вони становлять невід'ємну частину життя сучасної людини. Ми щодня зустрічаємо нові назви або безпосередньо у процесі споживання, або опосередковано, завдяки комерційній рекламі. Безперечно, такі номінації повинні відповідати певним стандартам, і якраз це становить величезну проблему, яку вирішувати мають насамперед ономасти.

Ключова роль назви товару зумовлює постійне звернення фахівців у сфері реклами та маркетингу (які, проте, часто не мають філологічної освіти) до різних аспектів іменування. Такий непрофесійний підхід породжує суперечливі класифікації комерційних номінацій, в яких переважає наївний погляд на сутність мовних одиниць і нерідко не дотримується єдність типологічних критеріїв. Так, намагаючись представити систематизацію товарних знаків, С. Бурлов виділяє смислові, фантазійні назви й абревіатури [1, с. 35]. Таким чином, особливого значення набувають професійні дослідження, здатні розкрити специфічні риси комерційної номінації, пояснити джерела продуктивності окремих її типів і сформулювати компетентні прогнози, що будуть сприяти налагодженню назвотворення найменувань товарів.

Власні номінації промислових товарів в ономастиці кваліфікуються як товароніми, до яких входять всі види власних назв тих об'єктів, які безпосередньо стосуються матеріальної сфери діяльності людини.

На сьогодні можна стверджувати, що прагматоніміка, де аналізуються товароніми, є досить молодою галуззю ономастики, яка ще не має і налагодженої термінологічної системи, і певних меж понять, і трактування самого явища, й уніфікованої класифікації, і досконалих критеріїв та принципів аналізу прагматонімів, зокрема і товаронімів. Для дослідження цього різновиду лексики бракує як теоретичного, методологічного, так і практичного матеріалу.

Над дослідженням товаронімів працювали і вітчизняні, і зарубіжні науковці. В їхніх роботах піднімаються проблеми номінативної та функціональної неоднорідності одиниць, що належать до класу власних назв (Е. Л. Березович, Д. І. Єрмолович, І. В. Крюкова, Н. В. Подольська, О. В. Суперанська, В. І. Супрун); розглядаються прагматоніми як самостійний розряд онімної лексики (С. О. Горяев,